

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Николай Чернокожев, СУ „Св. Климент Охридски“
по конкурс за „професор“, обявен в „Държавен вестник“ бр. 33 от 17.04.2018 г.

Изискваните от ЗРАСРБ и от правилниците на СУ документи за участие в конкурса е подала единствено доц. д-р Паулина Стойчева.

Представените текстове обхващат разделени в пет групи студии и статии и хабилитационен труд (монография от 584 страници, издадена през 2018 г. от Университетско издателство „Св. Климент Охридски“) – **Автобиографията, мемоарите и други жанрове. „Неповинний българин“ на Георги С. Раковски и „Спомени от цариградските тъмници“ на Светослав Миларов – жанрови матрици и междужанрови диалози.**

Един от персоналните изследователски обекти в студиите и статиите е Алеко Константинов, разгледан в спецификата на неговата свързаност с фигури като Паисий Хилендарски и Христо Ботев, както и специфични страни на словесния свят на Алеко Константинов и функционирането в него на пословици и поговорки (следва да се обърне внимание на трайния интерес на П. Стойчева към творчеството на Щастливеца и разполагането му в различни проблемни сфери, което се вижда още в изследването ѝ от 2010: „Нацията – копнежи и употреби. Алеко Константинов в контекста на модерните теории за нацията“, издадено от Университетското издателство „Св. Климент Охридски“); от общия знаменател на „митологичната знаковост“ са обединени прочити на разкази на Йовков, Елин Пелин и корейския писател И Юкса; главен герой на текстовете, ангажирани с Българското възрождане, е Любен Каравелов, чрез чието творчество са разгледани важни аспекти на литературната и литературноисторическата комуникация, открити в превода и контекстите, в които се разполагат различни културни опити; в пряка връзка с монографията са два ракурса на разглеждане на „Неповинний българин“ на Г. С. Раковски, „Градът и неговият разказвач“, както и „Затворът в българските възрожденски текстове – спомен и фикция“; „Времето като пространство. „Булевардът“ – конструиране на спомена“ от своя страна въвежда в изследователския хоризонт творчеството на Константин Константинов и отправя към проблема за „художественото време“ в белетристиката на Каравелов. Вниманието на изследователката е насочено и към пишещата ръка, маркираща читателското/възприемателското присъствие с приписките, чрез които може да се

разпознае не само и не единствено индивидуален почерк, а и белязването на даден конкретен текст от самото време, от дадената епоха.

Хабилитационният труд (обсъден в първичното научно звено) е посветен на изключително значим проблем, който може да бъде определен и така – сложното, калейдоскопично битие на текстовете, попадащи или въвеждани в рубриците „автобиография, мемоари и други жанрове“. В известен смисъл изследователката остава вярна на подхода, заявен още в заглавието на споменатата по-горе книга – голяма рамка, в която се вписват някои български практики на създаване на текстове, принадлежащи на дадения сегмент от словесността. В случая подходът на П. Стойчева обхваща проблематиката спираловидно – тръгва отвътре, от интелектуалното усилие, извикано от задължителността и потребността на различни по своята методологическа основа български опити да се овладее и осмисли, да се функционализира историописно, културологично и литературоведски текстовият масив на именуваните се автобиографии, мемоари, спомени, записки, жития и други произведения на българския XIX век, за да премине през овладяването на теоретичните подходи към текстове от този сегмент, представяйки най-важните схващания на принадлежащи на европейската и американската традиция гласове, като проследява вътрешните напрежения на различните изследователски импулси, описва вълните на повишаване и замиране на интереса към този тип текстове, и се върне в самото ядро на проблемите, представено от две произведения, които не принадлежат на най-високата национална литературна класика, но пък легитимират показателни нагласи за словесно овладяване/конструиране на света.

Самият обем на отделните части уравнисява метаразказите, представени на 270 страници, и вчитанията в произведенията на Раковски и Миларов, разгърнати на останалите, малко над 270 страници.

Още във въстъпителните думи П. Стойчева отбелязва като специфичен белег на разглежданите жанрове тяхната „склонност към мимикри, хибридность или синкретичност“ (7), т.е. подчертава нежеланието, а дори и невъзможността разказващият себе си, представящият себе си, въобразяващият и изобразяващият себе си АЗ да бъде разположен в ясно очертани жанрови граници. Може би и защото хора като Раковски и Миларов, а и не само те, конструират разкази за собствените си противопоставяния на конвенционалността.

След като проследява направеното от различни български изследователи за утвърждаването и осмислянето на мемоарите и автобиографиите, след като откроява не само откривателските усилия, но и очертаваните чрез различни подходи духовни обеми на този тип текстове, П. Стойчева завършва първата част така:

„Сред различните по тип изследвания видимо се открояват разработките, свързани със „Записки по българските въстания“ на З. Стоянов, представени тук чрез статията на Н. Георгиев, които в повечето случаи носят литературноисторически или литературноинтерпретативен характер, поради което остават и встрани от подбраните за коментар текстове. Другата по-значима група е отнесената към „Житие и страдания“ на Софроний Врачански, при която един от основните въпроси, предизвикващи изследователския интерес, е свързан с определянето на текста като *автобиография* – жанрова номинация, която индикира „новото“, постсредновековно самосъзнание на личността (това е гледище, възприемано като традиционно в литературната ни наука), или с *житие* (тук най-категорично формулирана е позицията на Данчо Господинов), чрез което се акцентират връзките със средновековната жанрова система. Редица изследвания настояват и на двойствеността в интерпретацията, която жанровият код допуска, и чрез нея уплътняват тезата за разказващия Софроний като за личност, възплъщаваща и „старите“, и настъпващите нови времена, обявени най-вече от духа на Просвещението.“ (132)

Този финал е не само мост към втора глава на първата част, но и указание за някои от проблемите, които монографията ще разгледа в изключително широк обхват в първата глава на втората част.

Втората глава на първата част „Мемоарите и автобиографията като жанр – модели и тенденции в теоретичното мислене“ поставя още със заглавието понятието „жанр“ в изключително интересна позиция. Въобще в цялото изследване е видимо неизбежното и продуктивно боравене с единственото и множественото число на различни (жанрово) номинативни понятия, както и с употребите на ЖАНРА: като инструмент и като изследователски обект, в целия спектър на неговите разгръщания.

Оказва се, че не толкова *разказването* оформя облика на текстовете, принадлежащи на този масив, а писането, и то **себеописването** и **себенаписването**. Така се стига до уплътняване на ЖАНРА – понятието, което е общ знаменател и сфера на събиране на психологически нагласи на пишещия човек като споделящ себе си със своите

съвременници, но и с читатели от следващи времена, които разполагат текста в свои културни и исторически рамки:

„Съзнанието, че (само)изграждането на личността и саморазпознаването, самооткриването ѝ чрез собствения разказ за извървения житейски път може да представлява интерес за по-широк кръг от хора, произтича пряко от мисловните нагласи в зората на модерните времена. Другите две споменати особености на жанра могат да бъдат определени на пръв поглед като отнесени по-скоро към „формалното“, но те имат твърде важно значение – автобиографията е диегетична, а не миметична, а темпоралният ѝ обхват е от раждането на обекта-субект на наратива до момента на самото писане. Подобно разбиране, независимо от нюансите във формулировката, е, може би, най-често срещаното в критическата литература. В този си вид то дава редица основания за очертаването и на евентуална граница между автобиографията и мемоарите. При мемоарите няма или поне не е задължително проследяването на живота от раждането до момента на разказване. Заедно с това в тях не се проследява последователно и целенасочено развитието, (само)изграждането, постигането на идентичност. Мемоарите може да представляват разказ за ограничен период от битието на пишещия (така го разбират преобладаващата част западни изследователи), а може да бъде и обхванат разказ за събития, в който разказващият не е основен обект на внимание, а от там – и на наративно конструиране (такова е схващането, присъщо на руското литературознание).“ (138)

Втората част на монографията чете Раковски и Миларов. Те двамата и техните творби, с особеното им различие и свързаност, задават и утвърждават хоризонт за развитие на българската литература – възможно развитие, чиито потенциали остават неосъществени по много причини.

На с. 267 изследователката отбелязва:

„Разглеждането на явлението в общокултурен мащаб изисква позиция, целенасоченост и подготовка, които са далеч от задачите, които си поставям с тази книга, поради което ще се огранича само с неговото маркиране, за да достигна до важната за настоящата разработка постановка – **произведенията на Раковски и Миларов не носят следите на жанров синкретизъм, а по-скоро на жанрова хибридность.**“

Тази теза връща читателя към началото на изследването, към предположенията, към ситуацията на избор: „синкретизъм или хибридность“. 260 страници по-късно е

направена съществената крачка не към някакво предпочитание, а към плодотворна и ползотворна хипотеза.

Форматът на личност като Раковски не предполага вдълбочаване в тъканта на биографичния живот, а в тъканта на текста на „Неповинний българин“. Сложното общуване на Раковски със света на словото, стереоскопичните негови словесни светове са обхванати в емблематични техни проявявания. Интелектуалното усилие на П. Стойчева, вложено в овладяването на незавършено (в някакъв смисъл като живота на самия разказвач в разказа) и живеещо в различни свои възплъщения/редакции творение, отвежда изследването до възможността, предоставена на читателя, да види как изпод разказа за себе си просветват отлеелите се в индивидуалната културна памет пластове. Тезата е формулирана по следния начин:

„Внимателното изследване на „Неповинний българин“ тласка към заключението, че **жанровата форма на текста е избрана съзнателно и че автобиографичният материал е въвеждан преднамерено и последователно в очертаната от средновековната традиция матрица.** Изложението на автобиографичния разказ не води спонтанно до текст, който демонстрира случайни сходства с агиографското или който в процеса на своето конструиране „естествено“ довежда до някои паралели с житийното. Този разказ отчита правилата и границите на агиографското повествование, въпреки че, особено след пасажа с разпитите на двамата обвинени, си позволява да ги наруши поради причини от различно естество. Струва ми се, че подходът към творбата трябва да зачита авторската воля на Раковски и да се съобразява с призмата, която тя задава, избягвана доста настойчиво от редица изследователи вероятно поради остойностяването на дистанцирането от средновековното като акт, демонстриращ развитие по посока на новото, различното, творческото.“ (304)

А обобщението от с. 414 подчертава:

„*Този разказ отчита правилата и границите на агиографското повествование и въпреки че се отклонява или преминава отвъд тях, прави това по начин, който не замъглява съзнанието за жанровата протооснова.* Струва ми се, че подходът към творбата трябва да зачита авторската воля на Раковски и да се съобразява с призмата, която тя задава, избягвана упорито доста дълго време, вероятно поради остойностяването на отдалечаването от средновековното като акт, демонстриращ развитие по посока на новото, различното, творческото. Придържането към определена литературна норма в случая обаче не е индикация за липса на въображение или на

креативност, а по-скоро е демонстрация на творене, различно по тип от онова, което отличава текстовете, изградени върху основата на ненормативни естетики. Градейки творбата си по начина, който познаваме от втория вариант на „Неповинний българин“, Раковски всъщност извежда на преден план един от най-съществените въпроси, свързан с автобиографията и мемоарите като жанрови форми – тяхната склонност да гравитират към жанрови модели, обвързвани и с т.нар. фактуална и с т.нар. фикционална литература. Писателят използва житийната матрица за свои цели, защото носи ясното съзнание за нейната функционалност като формираща текст, натоварен със задачата да утвърждава култ, а култът при Раковски предполага връзка с идеята за нацията. Обглеждането на цялото произведение обаче показва, че тази връзка не е уплътнена докрай.“

Втора глава на втора част е посветена на най-представителната творба на Светослав Миларов. Но тъй като самият Миларов не е ясна и безспорна фигура на възрожденското време, изследването представя различни гледни точки към самата биография на дееца, както и критическите прочити на „Спомени от цариградските тъмници“.

Струва ми се, че логиката на изследователския метод води естествено читателя от общото място (цариградските тъмници) и някои пунктове на сближаване с модела на Раковски до формулирания на с. 567 извод:

„Ръководейки се от идеята за склонността на мемоарната и автобиографичната литература към гравитиране по посока на т.нар. фикционални словесни форми, както и отчитайки сложните преплитания на жанрови сигнали в културното пространство на европейския XIX век, унаследената западна литературна традиция, често пречупена през призмата на масовата литература, към която се добавят и подвластните на вестернизация или мистификация представи за източното разказване, бих определила жанровата специфика на Миларовата книга като *колекция от псевдоавтобиографични истории, вградени в (квази)мемоарна рамка*. Подобно жанрово номиниране, без съмнение, е лишено от лекота и елегантност, но пък е максимално близо до направените наблюдения над текста и до заключенията, към които те водят. Разгледана като белетризирани мемоари, поели в структурата си почиващи върху автобиографична основа и изградени с инструментариума на фикционалната литература разкази, творбата изглежда самотна в културната среда на Българското възраждане и 80-те години на XIX век. Причините за тази самотност могат да бъдат търсени в различни посоки – от осъзнаването на съответната форма като

неактуална, което е малко вероятно, ако се вземат предвид масовият вкус и афинитетът му към приключенски, сензационни истории и претендиращи за истинност писания, до отсъствието на пиетет към т.нар. „турски сюжети“.

Колекцията от истории, назована „спомени“, представлява словесна цялост, в чиято рамка е щрихиран профилът на литература, която не е подчинена на мерки за художественост, усвоени от други култури.

Така изследването на Паулина Стойчева проследява трудните и неосветени пътища на превръщането на разказването в изкуство при неговото измъкване от документалността, а публиката все пак остава в несигурността – дали дадено повествование възпроизвежда, т.е. съобщава нечий живот, или прави този живот по-изразителен, ярък, запомнящ се.

В справката за приносните моменти в монографията самата П. Стойчева в седем точки отбелязва новите стъпки, които прави в създаването на образ на така важните в българската литературна историография проблеми на автобиографията, мемоарите и другите жанрове.

Смятам, че могат да бъдат добавени още няколко приносни точки, отнасящи се до:

- разполагането на наличната (за Раковски и Миларов) традиция на религиозната словесност в съответстващата на силата на нейното въздействие позиция и продуктивност;
- необходимостта, която изследването подсказва, от ретроспективно вглеждане в практиките на пишещите (за) себе си български автори от XIX век не само когато собствените спомени са пропуск за оставане в историята;
- насочване на вниманието на изследователите на българския XIX век към потенциала на създаваните художествени литературни текстове, принадлежащи на една органична традиция, която обикновено бива разпознавана/откривана и признавана години, а понякога и десетилетия по-късно.

Всичко казано дотук ми дава основание убедено да гласувам за това доц. д-р Паулина Теодорова Стойчева да заеме академичната длъжност „професор“.

Проф. д-р Николай Чернокожев